

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет фізичної культури
Кафедра теорії і методики фізичного виховання

Дипломна робота (проект)
магістра

з теми: «РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ СПОРТИВНОГО
ПРОФІЛЮ В УКРАЇНІ (50-70 рр. ХХ СТОЛІТТЯ)»

Виконав: студент 2 курсу, групи FKS1-M19
спеціальності 017 Фізична культура і спорт
Підгрушний Данило Сергійович
Керівник: Чобітько М. Г., доктор педагогічних наук,
професор
Рецензент: Зубаль М.В., кандидат наук з фізичного
виховання та спорту, доцент

Кам'янець-Подільський – 2020 рік

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1 Фізичне виховання учнів у школах і позашкільних закладах, як історико-педагогічна проблема	9
1.2 Джерельна база та історіографія дослідження.....	19
1.3 Позашкільні заклади спортивного профілю в загальній системі позашкільної освіти України	29
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	39
2.1 Методи дослідження.....	39
2.2 Організація дослідження	41
РОЗДІЛ 3 ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ СПОРТИВНОГО ПРОФІЛЮ У 50-70 РР. ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ.....	43
3.1 Структура та навчально-виховний процес у позашкільних закладах спортивного профілю	43
3.2 Зміст, форми, методи реалізації освітньо-педагогічної діяльності в дитячих спортивних школах	61
3.3 Фізична культура та спорт у позашкільних закладах загального типу.....	71
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	94

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БГПО – Будь готовий до праці та оборони

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ЗВО – заклад вищої освіти

ВЛКСМ – Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді

ГПО – Готовий до праці та оборони

ДСО – добровільне спортивне об'єднання

ДСТ – добровільне спортивне товариство

ДСШ – дитяча спортивна школа

ДЮСШ – дитячо-юнацька спортивна школа

ЗОШ – загальноосвітня школа

НМР – навчально-методична рада

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

СШМ – спортивна школа молоді

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ЦК – Центральний Комітет

ЮСШ – юнацька спортивна школа

ВСТУП

Актуальність теми. Розвиток українського суспільства на засадах гуманізації та демократизації передбачає значні зміни пріоритетів і цінностей в освітньому просторі ХХІ століття, в якому реформаційні процеси позначено тенденцією до поєднання традицій з інноваціями, до вивчення і узагальнення історико-педагогічного досвіду вітчизняної освіти з метою творчого його використання. За таких умов набуває актуальності питання про історичну генезу розвитку української педагогічної думки, науки, освіти та шкільництва.

Зміни в освіті стосуються кожної ланки системи освіти, в якій чільне місце посідають позашкільні заклади – їх робота сприяє всебічному розвитку дітей та молоді. Позашкільна освіта на сьогодні є не тільки педагогічною, а й державною проблемою, зокрема, органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади. Позашкільна освіта надає можливість учням розкрити свої здібності, таланти, працювати творчо, активно, самостійно. В позашкільних закладах діти долучаються до інтелектуальної, творчої, трудової, естетичної, спортивної та інших видів діяльності, яка вимагає розробки наукового, ґрунтового, історично вивіреного організаційно-педагогічного забезпечення їх функціонування. В умовах сьогодення позашкільна освіта стає все більш актуальною та пов'язаною з необхідністю розбудови української школи у відповідності до сучасних вимог. Вирішенню цих завдань, безумовно, сприяє як впровадження нових освітніх технологій, так і звернення до історичної педагогічної традиції позашкільних закладів.

Вітчизняна позашкільна освіта спортивного профілю пройшла досить насичений історичними традиціями шлях становлення і розвитку. Звернення до історії позашкільних закладів, виховання і навчання в них, управління, фінансування і кадрового забезпечення дає змогу врахувати досягнення, прорахунки, перспективи цього важливого соціально-педагогічного процесу у контексті історичної ретроспективи.

Особливим за змістом, формами, підходами, шляхами реалізації такої важливої історико-педагогічної проблеми – діяльності позашкільних закладів спортивного профілю у вітчизняній педагогічній науці є період 50-х – 70-х рр. ХХ століття. Це період творення і роботи чітко унормованої, регламентованої, керованої у діахронічному вимірі державної системи позашкільної освіти, підпорядкованої єдиній меті й завданням школи – виховання гармонійно розвинутої особистості. До роботи цих закладів масово були залучені громадські, молодіжні, дитячі, профспілкові, спортивні органи, організації та об'єднання. Проблема фізичного виховання в системі позашкільної освіти, освітньо-виховна робота в позашкільних закладах привертала увагу науковців, державних і політичних діячів, вчителів-практиків, тренерів у різні історичні періоди української освіти і шкільництва. У досліджуваній період теоретичні засади вирішення окресленої проблеми, знайшли своє відображення у працях А. Алексюка, С. Кобзаря, А. Макаренка, П. Рудика, В. Сухомлинського, В. Філіна та ін.; організаційно-методичні основи реалізації позашкільної спортивної роботи розкрито в працях М. Дубовика, М. Зайцевої, А. Новикової, Н. Харінко та ін.; історико-педагогічний досвід розкрито у працях Х. Батирова, Є. Вільчковського, Л. Жданова, М. Козленка, Ф. Самоукова та ін.; історії розвитку дитячих спортивних шкіл присвячено праці А. Баранського, К. Градополова, С. Летунова, В. Столбова, Г. Путянїної; єдність фізичного виховання в школах і позашкільних закладах обґрунтовано у працях В. Горіневського, Л. Жданова, Г. Кукушкіна, О. Худолія, Б. Шияна; сучасний стан реалізації освітньо-виховної функції позашкільними закладами спортивного профілю висвітлено вченими О. Верещакою, М. Герциком, О. Демінським, Н. Пономарьовим, Т. Сущенко, Г. Пустовітом та ін.

Учені, практики, тренери різних часів єдині в тому, що позашкільна освіта, позашкільні заклади різного типу є невід'ємною складовою реалізації державної освітньої політики і сприяють всебічному, гармонійному розвитку особистості. Отже, в педагогічній науці репрезентовано наукові праці різного характеру: монографії, дисертаційні дослідження, підручники, посібники з питань

позашкільної освіти, історії розвитку, становлення та діяльності позашкільних закладів профільного спрямування (технічного, екологічного, естетичного, туристичного) в різні історичні періоди. Проте відсутні праці з узагальнення теорії та практики реалізації освітньо-виховної діяльності в позашкільних закладах з фізичної культури та спорту в конкретний історичний період (50-70 рр. ХХ століття), що і зумовило вибір теми дослідження

Об'єкт дослідження – фізичне виховання дітей та молоді в позашкільних закладах освіти у другій половині ХХ століття.

Предмет дослідження – зміст, форми та методи роботи в позашкільних закладах спортивного профілю у структурі загальноосвітнього процесу 50-70 рр. ХХ століття в Україні.

Мета дослідження – виявити і розкрити особливості змісту, завдань, форм і методів реалізації освітньо-виховної роботи в позашкільних закладах спортивного профілю у 50-70 рр. ХХ століття в Україні у контексті історичної ретроспективи, задля підвищення її ефективності в умовах сьогодення.

Відповідно до мети були визначені такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан вивчення проблеми, визначити інформаційний потенціал джерельної бази; визначити основні напрями, зміст і форми фізичного виховання в системі позашкільної освіти в Україні в 50-70 рр. ХХ століття.
2. Виокремити шляхи та форми реалізації завдань з фізичної культури та спорту в позашкільних навчальних закладах загального і профільного типу; розкрити стан і особливості організації навчально-виховного процесу в позашкільних закладах спортивного профілю досліджуваного періоду.
3. Обґрунтувати організаційно-педагогічні умови ефективного функціонування позашкільних закладів спортивного профілю в історії вітчизняної позашкільної освіти, визначити шляхи їх реалізації в умовах сьогодення.

Для досягнення мети та розв'язання визначених у дослідженні завдань використано комплекс **методів** історико-педагогічного дослідження:

– загальнонаукові – аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення, систематизація, порівняння для вивчення зарубіжної та вітчизняної педагогічної,

філософської літератури, законодавчих актів, матеріалів педагогічних конференцій та інших історико-педагогічних джерел, у яких досліджувалися передумови появи, зміст, організаційні основи реалізації завдань фізичного виховання учнів в позашкільних закладах різного рівня та типів в Україні;

– історико-ретроспективний, теоретичний та системно-структурний – з метою систематизації теоретичних основ і узагальнення теорії та практики роботи позашкільних закладів, позашкільних закладів спортивного профілю у другій половині ХХ століття;

– історико-генетичний – для аналізу історії творення системи позашкільної освіти в Україні, генези розвитку позашкільних закладів спортивного профілю як їх окремої профільної складової;

– педагогічної інтерпретації – для виявлення можливостей використання форм, методів і засобів фізичного виховання дітей, підготовки юних спортсменів у позашкільних закладах України другої половини ХХ століття в сучасних умовах.

Практичне значення одержаних результатів вбачаємо в тому, що матеріали дипломної роботи можуть бути використані в процесі вивчення студентами курсів: «Історія фізичної культури», «Педагогіка спорту», «Теорія і методика юнацького спорту» та ін. Зміст та висновки роботи допоможуть освітянам, організаторам спорту, батькам, органам місцевого самоврядування об'єктивно, результативно підійти до розв'язання сучасних проблем виховання молоді, зокрема, фізичного. Матеріали можна використовувати при укладанні сучасних навчально-методичних підручників, посібників з роботи позашкільних закладів в умовах сьогодення.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на звітній науковій конференції студентів, магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський 23-24 вересня 2020 року).

Публікації. Результати дослідження за темою кваліфікаційної (дипломної) роботи магістра висвітлені в одній науковій статті.

Структура та обсяг дипломної роботи магістра. Дипломна робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (61 найменування). Загальний обсяг – 101 сторінка, основний текст – 95 сторінок.

ВИСНОВКИ

У роботі на основі вивчення та аналізу першоджерел вітчизняної та іноземної історико-педагогічної літератури досліджено проблему діяльності позашкільних навчальних закладів спортивного профілю у 50-70 рр. ХХ століття в Україні. Результати проведеного дослідження засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань та дали підстави для формулювання загальних висновків:

– У вітчизняній історії педагогіки комплексні, узагальнюючі праці з теорії і практики фізичного виховання і долучення дітей до спорту практично відсутні, зокрема, періоду діяльності позашкільних закладів спортивного профілю в 50-70 рр. ХХ століття в Україні. Натомість, існуюча джерельна база, доповнена нами архівними матеріалами, створила необхідне підґрунтя для розробки означеної проблеми і дозволила стверджувати, що фізичне виховання є важливою складовою роботи закладів освіти різного типу. Головною метою фізичного виховання є сприяння гармонійному всебічному розвитку особистості, укріплення здоров'я, через активну участь у заняттях фізичною культурою та спортом.

Питання фізичного виховання дітей були і є в полі зору, як вітчизняних, та і зарубіжних дослідників – від первісного суспільства до сьогодення. Аналіз історії розвитку українського шкільництва в цілому і позашкільних закладів освіти, зокрема, дає можливість стверджувати, що фізичному вихованню на кожному етапі розвитку суспільства були властиві свій зміст, форми і методи, детерміновані соціальними, економічними, політичними, соціокультурними передумовами.

Аналіз праць дослідників, довідкової та енциклопедичної літератури, нормативно-правового та організаційно-педагогічного забезпечення в школі, позашкільних закладах спортивного профілю дає право стверджувати, що фізичне виховання – спеціально організований процес всебічного розвитку фізичних, моральних, вольових якостей, формування і розвиток життєво важливих

моральних навичок дитини, який реалізується в сім'ї, школі, позашкільних закладах, спортивних організаціях і товариствах.

1. В Україні в 50-70 рр. XX століття спортивна робота посідала чільне місце в загальній системі позашкільної освіти. Основні напрями, зміст і форми фізичного виховання в означеному часовому проміжку реалізовувалися в позашкільних дитячих закладах різного типу (загального і профільного (відповідно до виду спорту)): палаци та будинки піонерів і школярів; станції юних техніків; станції юних натуралістів; екскурсійно-туристичні станції; дитячо-юнацькі спортивні школи; дитячі парки; дитячі театри і театри юного глядача; дитячі музичні і художні школи; дитячі залізничні дороги, річні пароплавства. Мета роботи цих закладів була спрямована на виконання завдань, визначених у постановах і рішеннях партійних, державних органів, управління освітою та ін. Їх діяльність базувалася на принципах єдності, безперервності, цілеспрямованості, комплексного підходу до виховання дітей та молоді.

Діяльність позашкільних закладів мала широке змістове наповнення і включала форми і методи роботи за різними напрямками, а саме: інтелектуальним, технічним, натуралістичним, трудовим, художньо-естетичним, фізичним тощо. Основна роль у діяльності позашкільних закладів спортивного профілю належала спортивним гурткам і секціям, дитячим спортивним школам, провідними формами роботи яких були: а) масова (спортивні клуби, вечори «Спортивної слави», диспути «Спорт у твоєму житті: за, проти», екскурсії на спортивні бази і об'єкти міста, вікторини «Сторінками олімпійського руху» тощо); б) гурткова та секційна (заняття з учнями, організація роботи тренерів-інструкторів у спортивних секціях); в) індивідуальна (робота з окремими учнями з підвищення спортивної майстерності).

2. Визначено, що 50-70 рр. XX століття в Україні фізичне виховання в позашкільних закладах спортивного профілю мало особливості реалізації освітньо-педагогічної діяльності, обумовленої типом (загальний, профільний), структурою, змістом, формами роботи, кількістю дітей, кадровим забезпеченням тощо. Так, в позашкільних закладах загального типу (палаци та будинки піонерів і

школярів; дитячі сектори профспілкових клубів і будинків культури, дитячі парки, «містечка») проводилася робота з різних галузей науки, культури, спорту за різними видами діяльності: інтелектуальної, художньої, творчої, спортивної. Що стосується останньої, то, як правило, це – масово- спортивні заходи за місцем проживання: змагання, конкурси, ігри, спільні спортивні заходи зі школами, спортивно-просвітницька робота тощо. В спеціалізованих (дитячі бібліотеки, театри (дитячий драматичний театр, ляльковий театр), станції юних техніків, станції юних натуралістів, екскурсійно-туристичні станції, клуби юних автомобілістів, дитячі залізничні дороги, дитячі річкові пароплавства, дитячі спортивні школи) проводилася відповідна їх профілю робота з фізичного виховання.

3. Установлено, що позашкільні заклади спортивного профілю в досліджуваній період мали свої особливості організації навчально-виховного процесу: розвивалися в контексті загальних державних вимог до закладів освіти; діти їх відвідували в позаурочний час, надавали можливості самостійного вибору дитиною конкретного виду спорту; робота проводилася на основі орієнтовних (нормативних, спортивних) програм; мали свою законодавчу базу. Були інструктивно-методичними центрами освітньо-виховної роботи в позаурочний час, експериментальною лабораторією передового педагогічного досвіду; допомагали школі в проведенні вільного часу учнів; створювали мережу своїх філіалів-супутників за адміністративним розташуванням, використовуючи для цього наявні спортивні споруди за місцем проживання дітей.

Проводили освітньо-виховну, організаційно-методичну, організаційно-масову роботу.

4. Підкреслюємо, що функціонування позашкільних закладів спортивного профілю в історії вітчизняної позашкільної освіти визначалося організаційно-педагогічними умовами: чітким визначенням мети і завдань роботи в нормативно-правовій базі, структуруванням, управлінським підпорядкуванням, плануванням діяльності, спортивним профілем, матеріальною базою, кадровим забезпеченням, фінансовою підтримкою, належним лікарським

контролем, діяльністю органів самоврядування (робота педагогічної ради з залученням батьків і дітей), різноманітням форм і методів роботи. Реалізації навчально-виховної складової сприяли також відповідні організаційно-педагогічні умови кожного такого закладу: створення відповідно до спортивного профілю бази, підготовка високопрофесійного та тренерського складу, належне матеріально-технічне забезпечення команд та окремих спортсменів, відбір дітей для занять і змагань та їх підготовки за профільними (за видами спорту) планами та програмами, забезпечення суддівського складу та визначення правил суддівства змагань (відповідно до затверджених нормативів).

Проведене дослідження не вичерпує всієї проблематики теорії і практики фізичного виховання учнівської молоді, долучення її до фізичної культури та спорту в позашкільних закладах спортивного профілю, як історико- педагогічного явища. Перспективним визнаємо розгляд регіональних особливостей фізичного виховання дітей в позашкільних закладах; вивчення ролі інституту батьківства у фізичному вихованні дітей в умовах сьогодення тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ахумян С. Родители и общественность – главные помощники школы. Семья и школа. 1977. №9. С. 4-5.
2. Бадминтон. Программа для детско-юношеских спортивных школ. Москва: Метод. кабинет, ГЦОЛИФКа, 1971. 18 с.
3. Берека В.Є. Проблема підготовки та забезпечення педагогічними кадрами позашкільних закладів України в умовах реформування освіти (60-і та 70-і роки). Рідна школа. 2000. №3. С. 63-66.
4. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. Москва: Сов. энцикл., 1969. 1978. 30 т.
5. Ваши друзья и помощники: сборник статей из опыта работы внешкольных учреждений. Москва: Мол. гвардия, 1965. 192 с.
6. Верещак О. Позашкільна діяльність як педагогічна система та соціокультурне середовище. Рідна школа. 2006. №12. С. 32-34.
7. Вище ідейний рівень позакласної і позашкільної роботи. Радянська освіта. 1957. №5. С. 1.
8. Вільчковський Е. С., Страшинський В. І. Рухливі ігри в школі. Київ: Рад. школа, 1971. 120 с.
9. Вінниченко А. І. Розвиток позакласної і позашкільної роботи в Українській РСР за 50 років Радянської влади. Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР за 50 років Радянської влади. К., 1987. С. 33-35.
10. Внешкольные учреждения. Под. ред. Л. К. Балясной. Москва: Просвещение, 1978. 256 с.
11. Водзінський Д. І., Литвинов І. О., Жулкевська Г. В. Позашкільні заклади – методичні центри виховної роботи. Радянська школа. 1969. №12. С. 95-96.
12. Воспитательная работа в детской спортивной школе. Ред. В. В. Белорусовой, И. Н. Решетень. Москва: Изд-во «Просвещение», 1964. 68 с.

13. Гандельсман А., Смирнов К. Физическое воспитание детей школьного возраста (медико-биологические основы). Москва: Физкультура и спорт, 1960. С. 246-252.
14. Дембровська Г. М. Виховний потенціал діяльності тренера-викладача у позашкільних навчальних закладах спортивного профілю. Інноватика у вихованні : зб. наук. пр. Вип. 4. Рівне: РДГУ, 2016. С. 318-327.
15. Дембровська Г.М. Особливості діяльності дитячо-юнацьких спортивних шкіл у 50-70-ті роки ХХ століття в Україні. Освіта крізь призму мікроісторії: заклади освіти, особистості, навчальна література, листування : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 22 жовт. 2015 р. К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 77-85.
16. Довідник фізкультурного працівника / за ред. П.Ф. Савицького. Київ: Здоров'я, 1971. 255 с.
17. Дубовик М. С. Фізичне виховання підлітків. Київ: Здоров'я, 1974. 248 с.
18. Жолдак В. И., Камалетдинов В. Г. Очерки истории физической культуры и спорта. Челябинск: УралГАФК, 2005. 187 с.
19. З'їзд учителів Української РСР, 14-16 жовтня 1959 р. Київ: Рад. шк., 1960. 304 с.
20. Закон об укреплении связи школы с жизнью и о дальнейшем развитии системы народного образования в СССР. Москва: Изд-во «Известие советским депутатам трудящихся СССР», 1958. 30 с.
21. Кобзар Б.С. Суспільне виховання підростаючого покоління. Київ, 1967. 46 с.
22. Коваль М.Б. Воспитательная деятельность внешкольных учреждений. Сб. науч. тр. АПН СССР, НИИ общ. проблемы воспитания. Москва, 1986. 104 с.
23. Козленко М.П. Фізичну культуру – в побут школярів. Київ: Радянська школа, 1979. 95 с.
24. Крупская Н.К. О школьном самоуправлении: Сборник статей и выступлений. Сост. и авт. вступит. статьи В. М. Коротов. Москва: Просвещение, 1964. 207 с.
25. Линкевич М. А. Врачебный контроль за физическим воспитанием в

школе. Москва, 1957. С. 15-19.

26. Лукашов П.Д. Військово-спортивні ігри на місцевості. Посібник для вчителів. Москва: Просвещение, 1978. С. 1-12.

27. Луначарский А.В. О народном образовании. Статьи и речи за период 1917-1929 гг. М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1958. 559 с.

28. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса / А.С. Макаренко. Сочинения: в 7 т. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 1958. Т. 5. С. 9-100.

29. Митина И. Организация работы коллектива внешкольных учреждений. Воспитание школьников. 1974. №3. С. 40-42.

30. Никифоров И. И. Опыт подготовки специалистов по физической культуре. Теория и практика физической культуры, 1953. № 8. С. 14-17.

31. Об организаторе внеклассной и внешкольной воспитательной работы. Методическое письмо. Главное управление школ Министерства просвещения СССР, НИИ общих проблем воспитания Академии педагогических наук СССР. Воспитание школьников. 1971. №4. С. 40-45.

32. Озолин Н. Г. Настольная книга тренера : наука побеждать. Москва : АСТ : Астрель, 2004. 863 с.

33. Останіна Н. Особливості організації клубної роботи з учнівською молоддю на початку ХХ ст. Шлях освіти. 2012. №3. С. 40-45.

34. Педагогическая энциклопедия: В 4-х т. – Т. 1: А–Е. Гл. ред. И. А. Каиров, Ф. Н. Петров. М. : Издательство «Советская энциклопедия», 1964. 832 столб.

35. Первый Всероссийский съезд по внешкольному образованию, 6-19 мая 1919 г., Документы и материалы. В 2 кн. Книга 1. М., 1993. 172 с.

36. Петрова Л.К. Проблемы внеучебного времени школьника. Советская педагогика. 1964. №10. С. 33-41.

37. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія наук. Нарис історії. Київ: Наукова думка, 1993. Ч. 1. 148 с.

38. Про санітарний стан, фізичне, гігієнічне виховання і медичне обслуговування. Радянська школа, 1966. №10. С. 111.

39. Про стан і заходи поліпшення навчально-виховної та спортивно-масової

роботи в ДСШ республіки (Наказ №29 від 16.03.1963 р.). Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. 1963. № 5. С. 5–8.

40. Пустовіт Г. Деякі аспекти методології позашкільної освіти. Шлях освіти. 2000. №2. С. 11-15.

41. Романов А.П. Детские клубы – центры внешкольной и внеклассной воспитательной работы. К: Радянська школа, 1982. 172 с.

42. Сальникова Г.П. Гигиена школьника. 2-е вид. Москва, 1959. С. 1-14.

43. Сухомлинська О. В. Теоретичні засади перспектив діяльності позашкільних навчально-виховних закладів України Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. м. Київ, 20-24 вересня 1994 р. Київ: ІСДО, 1995. С. 14-19.

45. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. Т.4 : Павлиська середня школа, Розмова з молодим директором. Київ: Радянська школа, 1976. С. 31-38.

46. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу. Вибрані твори. У 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т.1. 1976. 121 с.

47. Сущенко Т. І Управління позашкільним педагогічним процесом: посібник. Запоріжжя, 1994. 80 с.

48. Теплова Т. Я. Створення позашкільного виховного середовища – важлива умова формування особистості. Радянська школа. 1974. №4. С. 82-85.

49. Типовое положение о республиканском, краевом, областном Дворце пионеров и школьников. Воспитание школьников. 1969. №6. С. 81-86.

50. Тітков П.В. Методична робота в школі. Радянська школа. 1956. №8. С. 28-35.

51. Третій з'їзд учителів Української РСР, 18-19 червня 1968 р. Київ: Радянська школа, 1969. 230 с.

52. Федяєва В. Л. Сімейне виховання в історичній ретроспективі (друга половина XIX – XX століття): монографія. Херсон: РІПО, 2010. 348 с.

53. Филин В. П., Сироткина Б. А., Каргин Н. Н. Некоторые социальные аспекты развития детско-юношеского спорта. Теория и практика физической культуры . 1974. №7. С. 41-44.

55. Харабуга Г. Д. Советская система физического воспитания. Ленинград : Знание, 1970. 32 с.
56. Харінко Н.Ф. Про діяльність позашкільних дитячих закладів. Радянська школа. 1969. №6. С. 74-81.
57. Четвертий з'їзд учителів Української РСР, 28-30 березня 1977 р. Київ: Радянська школа, 1977. 236 с.
58. Чернякова Г. Организационно-методический центр. Воспитание школьников. 1969. №6. С. 87-89.
59. Энциклопедический словарь по физической культуре и спорту. Том 1. Гл. ред. Г. И. Кукушкин. Москва: Физкультура и спорт, 1961. 368 с.
60. Шацкий С. Т. Изучение жизни и участие в ней. Москва: Просвещение, 1964. Т. 2. С. 286-305.
61. Ямницький М. Н. Виховання підлітків за місцем проживання. Радянська школа. 1971. №6. С. 86.